

Іллі Ясна

H. S. Skovoroda Institute of Philosophy of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Forms of Contemporary Public Philosophical Discourse. Part 1. Literature, Media, Dialogue, Education

The paper is the first part of the study of forms of modern public philosophical discourse. The author carries out an analytical review and offers the way of classification of formats of modern philosophizing outside universities and the academic sphere. The topic is relevant in the context of the rapid development of new formats of philosophizing in the second decade of the 21st century; subjects of this philosophizing are both academic philosophers and the general non-professional public. The study was conducted utilizing a wide range of factual material that had not previously been presented in scientific periodicals or media, namely expert interviews with academic philosophers who are involved in public discourse, the author's own experience of cooperation with domestic platforms for public philosophizing, materials of the First All-Ukrainian Competition of Philosophical Startups and relevant examples from modern world practice and the history of philosophical thought.

The conducted research had led to the classification of the forms of modern public philosophical discourse in accordance with what social needs they satisfy or with what forms of culture they border on, namely literature and media, oral speech and dialogue, education and upbringing, expert opinion and explanation, everyday practice and a set of tools, therapy, entertainment, and leisure. The author concludes that 1) considered forms of public philosophical discourse, despite the apparent novelty, are modifications of classical forms of philosophizing, and therefore, publicity is rather an immanent feature of philosophy than a specific trend of nowadays. At the same time, modern information and communication technologies and media not only contribute to the emergence of new modern formats of philosophizing, but also lead to the revival of its oral, dialogical forms, which have taken a backseat due to inventing of writing and book printing: 2) an important sign of modern public philosophical discourse, which distinguishes it from the public philosophizing of previous periods, is that the general public is becoming its subjects along with professional philosophers.

Keywords: *public philosophy, philosophy in the public sphere, philosophy in the public space, public philosophical discourse, public turn, public sphere, popular philosophy*

Іллі Ясна

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України (Київ, Україна)

Форми сучасного публічного філософського дискурсу. Частина 1. Література, медіа, діалог, освіта

Стаття є першою частиною дослідження форм сучасного публічного філософського дискурсу. Метою є здійснення аналітичного огляду та класифікація форматів сучасного філософування поза межами університетів та академічного середовища. Актуальність теми зумовлена стрімким розвитком у другому десятилітті ХХІ століття нових форматів філософування, суб'єктами якого стають як представники академічної філософії, так і нефахова публіка. Дослідження здійснено на ґрунті фактографічного матеріалу, що досі не був представлений у повному обсязі в науковій періодиці чи медіа. Джерелами є матеріали експертних інтерв'ю з представниками академічної філософії, що залучені до публічного

дискурсу, матеріали Першого всеукраїнського конкурсу філософських стартапів та власний досвід співпраці автора з вітчизняними майданчиками публічного філософування із залученням релевантних прикладів із сучасної світової практики та історії філософської думки. У результатах форми сучасного публічного філософського дискурсу класифіковано за суспільними запитами, що вони задовольняють, або за формами культури, з якими межують. Виокремлено такі формати публічної філософії, як література і медіа, усне мовлення й діалог, освіта і виховання, експертна думка і роз'яснення, повсякденна практика й набір інструментів, терапія, розвага та дозвілля. У цій першій частині статті детально розглянуто три із зазначених форм: філософія як література і медійний текст, як усне мовлення і діалог, як освіта і виховання. У висновках: 1) показано, що розглянуті форми публічного філософського дискурсу, попри удавану новизну, є модифікаціями класичних форм філософування, а отже, залученість у публічний дискурс є радше іманентною рисою філософії, ніж специфічною тенденцією сьогодення; водночас розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і медіа не лише сприяє виникненню нових сучасних форматів філософування, а й зумовлює своєрідне відродження усних діалогічних форм філософії, що були посунуті з винайденням писемності, ба більше типографської справи; 2) підкреслено, що характерною ознакою сучасного публічного філософського дискурсу, яка відрізняє його від публічного філософування попередніх історичних епох, є те, що його суб'єктами нарівні з професійними філософами стає широкий загал пересічних громадян.

***Ключові слова:** публічна філософія, філософія в публічній сфері, філософія в публічному просторі, публічний філософський дискурс, публічний поворот, публічна сфера, популярна філософія*

Вступ

Стаття продовжує цикл публікацій (Ясна, 2015а, 2017, 2019), що являє собою один із перших у вітчизняній гуманітаристиці підступів до системного дослідження соціокультурного феномену, який можна означити як публічну філософію, філософію в публічній сфері чи публічний філософський дискурс. Виникаючи на маргінесі академічної філософії, цей феномен лише нещодавно постає як об'єкт досліджень як у західній науці загалом, так і в Україні. 2014 року журнал «Essays in Philosophy» присвячує цій темі тематичний випуск (Essays in Philosophy 2015, V. 15, Issue 1); два тематичні випуски аналогічної тематики виходять в українському часописі «Філософська думка» (Філософська думка 2017 №1 та 2019 №1); з'являється дедалі більше публікацій, серед яких стаття автора цього дослідження, де вперше в українській гуманітаристиці актуалізовано поняття «публічної філософії» та запропоновано термін «публічний поворот» для характеристики тих процесів, що відбуваються (Ясна, 2017); організатори наукових конференцій та інших академічних заходів включають тему публічної філософії до порядку денного тощо. Автори аналізують можливості «роз'яснення філософських ідей у такій формі, щоби вони були зрозумілими та корисними для публіки» (Lee, & Cohen, 2008) та позиціонують публічну

філософію як одне з найважливіших завдань філософії в демократичному світі та «моральний обов'язок філософів» (Littmann, 2014).

Попри все це поки йдеться лише про перші академічні розвідки в цьому напрямку. Не лише в Україні, а й у світі майже відсутні наукові праці, в яких цей культурний феномен поставав би як головний об'єкт дослідницького інтересу – на відміну від публічних вимірів інших соціальних та гуманітарних наук, як-от публічна історія та публічна соціологія, що набувають розголосу сьогодні. З іншого боку, вже наявний помітний масив фактографічного матеріалу, що характеризує публічну філософію як вона постає сьогодні на наших очах та за нашої участі, але досі не систематизований та проаналізований. Тому підступи до осмислення філософії в публічній сфері як складного й багатогранного культурного феномену я розпочну зі характеристики й типологізації конкретних втілень цього феномену в сучасному культурному контексті.

Досліджувані трансформації є унікальними й не притаманні виключно філософії. На початку ХХІ століття їх зазнають усі галузі соціального й мистецько-гуманітарного знання. Такий вихід професійного знання в публічний дискурс неминуче супроводжує трансформація цього знання. Різні галузі знання можуть набувати різних публічних форм, деякі з котрих вже

стають об'єктом дослідницького інтересу з боку представників відповідних наук. Наприклад, історики виокремлюють такі форми публічної історії, як рух реконструкторів історичних подій, екскурсійну діяльність, публікації в масмедіа, історичні романи, художні фільми, використання ретро-мотивів у дизайні міського простору тощо (Семенец, 2018). Аналогічних розвідок щодо філософії поки не здійснено, тому в цій статті читачеві запропоновано аналітичний огляд форм сучасного публічного філософського дискурсу або форм існування філософії в публічній сфері.

Дослідження здійснено на ґрунті широкого ілюстративного та фактографічного матеріалу, який, за моїми спостереженнями, досі не був представлений у повному обсязі у науковій періодиці чи медіа. Емпіричною базою дослідження є матеріали експертних інтерв'ю з представниками академічної філософії, що залучені до публічного дискурсу (Ясна, 2015а), власний досвід співпраці автора з вітчизняними майданчиками публічного філософування, матеріали Першого всеукраїнського конкурсу філософських стартапів (Ясна, 2019) та приклади із сучасної філософії західної Європи та США. Вибірка ілюстративного матеріалу обмежена періодом від середини ХХ століття донині та вміщує здебільшого англійські, французькі та німецькомовні джерела цього періоду із залученням релевантних прикладів з історії філософської думки. Акцент зроблено на філософському ландшафті України.

У межах дослідження запропоновано класифікувати форми існування філософії в публічному просторі за суспільними запитамі, що вони задовольняють, або за формами культури, з якими межують. Словами Сергія Грабовського, йдеться про канали чи «інституційні форми впливу» (Грабовський, 2015) філософії та філософів, ба ширше, інтелектуалів на життя суспільства. Утім, якщо Грабовський виокремлює три форми впливу: університети, медіа та консультативний вплив на владу, я розгляну й інші форми публічного філософування. У цій, першій, частині статті буде проаналізовано три формати публічного філософського дискурсу: 1) філософію як літературні та медійні тексти, 2) як усне мовлення та діалог, 3) як освіту та виховання.

Попередні зауваги. 1) Представлений огляд, доволі стислий і поверховий, є радше чорновим начерком сучасного ландшафту публічної філософії. Утім, він розв'язує завдання первісного збору, систематизації та класифікації досі не майже не аналізованого фактографічного матеріалу, дає змогу скласти більш-менш цілісне уявлення про неакадемічний філософський ландшафт сьогодення і надає

заціпки та орієнтири для глибшого занурення в тему. 2) В цьому огляді представлені доволі різні філософські проекти. Я не обмежуюся виключно ініціативами, що мають академічне походження, не намагаюся застосовувати жодних критеріїв якості для добору прикладів. Єдиним критерієм є популярність тих чи інших проектів та ініціатив, аби дослідити не ідеальну, а реальну, «ринкову» картину – те, як бачить філософію пересічний громадянин, а не дослідник-філософ. Тому поряд популярними книжками, лекціями, відеопрограмами й подкастами, що їх створюють знані представники університетської філософії, подано аматорські проекти. Йдеться про форми публічного філософського мовлення поза залежністю від його суб'єктів, якими сьогодні можуть бути як філософи-професіонали, так і нефахівці.

Філософія як література та медіа

Від свого народження за доби античності філософія межувала з літературою, постаючи, поміж іншим, як специфічна літературна, письмова традиція. Не випадково представники філософії стають лауреатами Нобелівської премії саме з літератури, а темі стосунків літератури і філософії присвячено безліч дискусій та досліджень. Зокрема, науковий журнал «Філософія і література» (Philosophy and Literature) вже понад тридцять років друкує виключно матеріали, присвячені діалогові між літературними та філософськими дослідженнями уже понад 30 років; вийшов друком тематичний випуск часопису «Філософська думка» за темою «Філософія та література» (див. Філософська думка 2011 №1). Дослідники відзначають, що «у західному філософському каноні представлені поеми, трактати, афоризми, листи, автобіографії й романи. Платон, Дж. Барклі та Д. Г'юм писали діалоги; медитаціями називають твори Марка Аврелія, Августина Блаженного, Рене Декарта; у Середньовіччі панували диспутації, алегорії, правила, коментарі, суми; епоха Модерну – розквіт утопій, які жанрово можуть відноситися до романів (наприклад, «Нова Атлантида» Ф. Бекона), есеї А. Поуп писав у формі поем, Ф. Бекон – у формі коротких творів, а Дж. Лок – у формі трактату» (Ільїна, 2016). Згадаю також філософські поеми (що сягають корінням досократичної філософії); сократичний діалог; нариси (як-от «Досліди» Монтеня чи Міфології Ролана Барта); сумитахрестоматії, що з'являються за доби Середньовіччя та є поширеним жанром донині; листи («Лист про віротерпимість» Джона Лока, «Лист про гуманізм» Мартина Гайдеггера); збірки афоризмів («Афоризми» Епіктета, «Думки» Паскаля, «Зла мудрість» Ніцше); інтерв'ю; а також звичні сьогодні статті, підручники та лекції. Сьогодні, здебільшого

зберігаючи у своєму арсеналі перелічені жанри, філософія доповнює їх публіцистикою, науково-популярними творами, інтернет-блогами та навіть коміксами.

Зокрема, поширюється такий жанр популярної філософської літератури, як адаптовані для непрофесійного читача видання з історії філософії, до написання яких долучаються відомі та авторитетні представники академічної філософії. Між перших успішних прикладів – «Розповідь філософії» (The story of philosophy) Вілла Дюранта (Durant, 1926), що перевидається донині, а також «Історія Західної філософії» Бернарда Расела (Russell, 1945), яка не лише користувалася неймовірним для філософської літератури того часу попитом та перевидається донині, а й потрапила до переліку книжок, за які 1950 року йому присудили Нобелівську премію з літератури. Серед академічних філософів, що продовжують тенденцію, також Мортимер Адлер із книжкою «Аристотель для всіх. Складні філософські ідеї простими словами», що була вперше видана 1978 року (Adler, 1997).

І все ж за тих часів публічний успіх «історій філософії», такий самий жанр спрощеного викладення, були радше винятком, ніж правилом. Системне ж зростання попиту на популярну філософську літературу видавці англomовного ринку відзначають приблизно від початку XXI сторіччя (Colls, 2010). Упродовж півсторіччя, що минає до цього, формат популярної філософської літератури зазнає суттєвих змін. Уже для читачів 90-х років XX століття 900-сторінковий труд Рассела стає надто об'ємним, та популярності набувають видання на кшталт «The complete idiot's guide» (Stevenson, 1997) та «For dummies» (Morris, 1999), а також книжки, присвячені окремим галузям філософії, як-от «Етика для чайників» (Panza, & Potthast, 2010), «Логіка для чайників» (Zegarelli, 2007) тощо.

Ще адекватнішими епосі високих швидкостей та кліпового мислення стають серії типу «Філософи за 90 хвилин», що, за словами автора, Пола Стретерна, дорівнює тривалості футбольного матчу. Від кінця 1990-х деякі книжки серії зазнали до 30 перевидань та нараховують до десяти перекладів різними мовами (за даними каталогу Worldcat.org на січень 2022 року). Кінець першого десятиліття XX століття ще скорочує час, який читачі готові присвятити філософії. Наприклад, «Філософія» Бена Дюпре (Оксфордський університет) із серії «50 ідей, про які варто знати» (перше видання 2007 року) (Dupré, 2014) потребує не більше хвилини на ознайомлення з життям та ідеями кожного мислителя, а «30-Second Philosophies» (Loewer та ін., 2009) – півхвилини. Остання серія впроваджує, за словами самих авторів,

«революційний підхід» – максимум 300 слів на кожного з 50 обраних філософів. Саме стільки, згідно з анотацією, вистачить, щоби «взяти участь у обідній бесіді чи вразити своїми знаннями відвідувачів бару».

В Україні першими ластівками жанру стали книжки Андрія Баумейстера «Вступ до філософських студій, або інтелектуальні подорожі до країни Філософії» (Баумейстер, 2017) та «Пригоди філософських ідей Західного світу» Тараса Лютого (Лютий, 2021). Звісно, йдеться дещо більше, ніж про 30 секунд на ознайомлення з кожною філософською концепцією, утім, ці, нехай ґрунтовні, історичні екскурси викладені популярною й доступною мовою та адресовані широкому колу читачів. Серед філософських книжок для дітей – український переклад відомих видань «Світ Софії» Юстейна Гордера (Гордер, 2019) (рік першого видання – 1991, український переклад – 2019) та «Кав'ярня мертвих філософів» Вітторіо Гесле (Гесле, & Нора, 2019) (перше видання – 2001, український переклад – 2019).

Сьогодні розділи з позначкою «Популярна філософія» у книгарнях містять десятки найменувань та, як зазначають видавці англomовного ринку «мають попит усіх верств споживачів – від мандрівників, яким потрібно чимось зайняти себе у вагоні поїзду, до солдатів, що проходять службу в гарячих точках, та осіб, що займають вищі посади в політиці» (Colls, 2010).

Ще одним маркером широкої затребуваності філософського знання стають популярні філософські журнали, що вписуються в ширшу нішу науково-популярних журналів та мають тривалу історію. Ймовірно, історично першим є британський кварталник «The Philosopher» (thephilosopher1923.org), що заснований 1923 року Філософським товариством Англії (Philosophical Society of England, PSE) та виходить у паперовій та електронній версіях. Журнал позиціонує себе як «найтриваліше періодичне видання з публічної філософії у Великій Британії», «коло авторів якого впродовж років охоплює філософів та літераторів від Джона Дьюї та Гілберта Кіта Честертона» до сучасних мислителів. Як «філософський журнал із найбільшим накладом у світі» позиціонує себе заснований 1991 року британський двамісячник – «Philosophy Now» (www.philosophynow.org). З інших рецензованих англomовних видань відзначає заснований 1997 року кварталник «The Philosopher's Magazine» (www.philosophersmag.com); видаваний Кембриджським університетом «Think» (www.cambridge.org/core/journals/think), що від 2002 року виходить тричі на рік; та створений восени 2021 року The Raven (www.

ravenmagazine.org), засновники якого ставлять за мету «відродження есеїстичного стилю філософії, що був поширений в академічних колах ще тридцять років тому, але поступово зник». З франкомовних журналів виокремлю місячник «Philosophie Magazine» (www.philomag.com, 2008 рік) з накладом понад 55 тисяч примірників, а з німецькомовних – його однойменне дочірнє видання (www.philomag.de, 2011 рік), що виходить раз на два місяці накладом майже 100 тисяч примірників. Додамо філософські розділи у складі таких потужних мультидисциплінарних порталів, як «Аеон» (www.aeon.co/philosophy) із розрахованими на непрофесійного читача текстами таких знаних сучасних філософів, як Марта Нусбаум, Роджер Скрутон, Гален Струсон та інші. Хочеться сподіватися, що свого часу популярний філософський журнал, паперовий чи електронний, діятиме також в Україні, ба більше, розмови про необхідність цього час від часу спалахують у різних фахових колах. Наразі найближчою до цієї моделі є, ймовірно, нещодавно створена платформа «Koine.Community» (www.koine.community) із рецензованим альманахом філософської есеїстики «Κοινὴ», на шпальтах якого, що важливо, мають можливість висловитися науковці різного віку, статусу, а також будь-якими мовами. Прикметно, що рецензентами та редакторами як іноземних, так і вітчизняних видань є представники академічної філософії, чимало яких водночас є редакторами наукових журналів: це свідчить про те, що фахова спільнота, нехай і повільно, визнає значущість публічної філософської справи.

Знову набуває поширення такий письмовий жанр філософської думки, як афоризм, що був найбільш характерним для перших кроків філософії в Античній традиції та постає в усі подальші періоди: у творчості Паскаля, Ларошфуко, Шелінга, К'єркегора, Ніцше та багатьох інших. Сьогодні збірки цитат та афоризмів є затребуваним форматом популярної літератури. Афоризми прикрашають листівки, сувеніри та навіть елементи одягу; а також з'являються в такому специфічно цифровому форматі, як «філософські статуси» для соцмереж, котрі кожен може завантажити на відповідних ресурсах – поряд із «статусами про котиків» та «новорічними статусами».

Суміжний сучасний жанр, де на повну використовуються цитати відомих філософів (часто-густо помилково приписувані їм) – «motivational posters» чи «inspirational posters» (тобто постери, що мотивують або надихають), що в російській, а згодом, в українській мові перекладено неологізмами «мотиватори» й «демотиватори». Цей жанр визначають як

полікодовий (Бугаєва, 2011) чи полімодальний (Бабина, 2013) інтернет-текст, в якому «вербальне синтезовано з візуальним і певним чином впливає на адресата» (Брагіна, 2014). З оглядом на специфіку нинішнього діалогічного суспільства, важливо зауважити, що йдеться не лише про «цитати», що містять зображення та вислови відомих мислителів, а й про так звані «демотиватори зі смыслом» (Брагіна, 2014), що вмщують власні твердження «філософування» користувачів чи інтернету про життя, смерть, щастя, свободу, самотність, людину, природу, дружбу тощо. Завдяки відповідним інтернет-ресурсам створення таких постерів є справою кількох хвилин та доступне кожному користувачеві інтернету, який нині має ті самі можливості висловлювання та поширення думок, як колись лише поодинокі публічні особи. Це зумовлює справжній бум творчості такого роду. Тож, цитати й демотиватори цілком можна віднести до різновиду сучасної «народного» чи «наївного» філософування, до якого долучаються широкі верстви людей. Певною мірою це відродження жанру народних прислів'їв як первісної форми «природного філософування», з якої виростає вищезгаданий афоризм – ще один найдавніший жанр філософії.

Суміжний сучасний жанр, уже на межі текстових літературних форм та візуальних – філософські комікси, що теж поєднують текстовий і візуальний складники. За змістом сучасні філософські комікси – це зазвичай стисла історія філософської думки. Характерний елемент анотацій таких книжок – заклик до розваги, веселощів, що є однією з характерних ознак сучасного суспільного запиту до філософії в публічній сфері. Як приклад наведемо багаторазово перевидану й перекладену різними мовами книжку «Вступ до філософії в коміксах» (Patton, & Cannon, 2015), автори якої закликають: «дiзнавайтесь нового та смійтеся». Автори серії книжок «Action philosophers!» (van Lente, & Dunlavy, 2006) (перше видання у 2004) обіцяють «скерувати веселощі в потрібне річище – на пошук фундаментальної істини».

Такий процес візуалізації публічних філософських практик цілком відповідає сучасним соціальним тенденціям, між яких називають «візуальний» («іконічний») поворот (iconic / visual turn) – поворот від мови до візуального образу, символу, коли роль візуального образу стає засадничою, як порівняти з текстом.

Показово, що неакадемічні жанри філософських текстів дедалі активніше виходять із маргінесу філософської справи, здобуваючи визнання не лише в публічному, а й в академічному середовищі. Яскравий приклад наводить Галина

Льїна: 2014 року в Колумбійському університеті захищено намальовану дисертацію, яку визнано філософським трактатом у формі коміксів (Льїна, 2016). Це ілюструє процес інституціалізації та легітимації неакадемічних форматів філософування, контури якого я намітила раніше (Ясна, 2017), та який ілюструватиму далі прикладами інших форм сучасного публічного дискурсу.

Філософія як усне мовлення і діалог.

1994 року Жан-Франсуа Ліотар стверджував, що «після Сократа філософувати – це писати» (Ліотар, 2004, с. 99). Утім, сьогодні, за умов доступності й простоти створення відео та аудіоматеріалів, суттєво змінюється споживацький запит до інтелектуальної продукції. Короткі тексти та візуальні образи виявляються куди більш затребуваними та релевантними темпові сучасного життя й «кліповій» свідомості сучасної людини, ніж філософські чи аналітичні «лонгриди». Так виникають і набувають популярності філософські (та інші інтелектуальні) теле- та радіопрограми, а згодом ютьюб-канали та подкасти.

Однією з перших у цьому жанрі стала, ймовірно, серія подкастів «Philosophy Bites» (www.philosophybites.com), створена 2007 року представниками британської академічної філософії, яка за десять років нараховувала понад 400 п'ятнадцятихвилинних інтерв'ю («bites interviews»), що можна перекласти як «інтерв'ю на один укус») з сучасними філософами про різні філософські проблеми та категорії. За даними BBC (Colls, 2010), 2010 року проєкт увійшов до двадцятки найпопулярніших подкастів США, маючи на той момент понад дванадцять мільйонів завантажень. Видані як електронні книги, матеріали серії швидко увійшли до топів бестселерів, а також до топ-10 на iTunes, де були завантажені понад 7.5 мільйонів разів (Colls, 2010). Інший формат має радіопрограма «Philosophy Talk» (www.philosophytalk.org), заснована професорами Стенфордського університету, що пропонує дві годинні розмови із знайомими філософами на тиждень. Згадаймо й подкаст «The Public Philosopher» від BBC Radio, серед постійних спікерів якого – відомий представник Гарвардського університету Майкл Сендел, що неодноразово висловлювався на користь того, що в XXI столітті філософія має бути публічною, зокрема у збірці есеїв з однойменною назвою «Public Philosophy» (Sandel, 2006). У цьому ж шерезі понад 300 відеолекцій та текстових матеріалів філософської тематики на російському порталі «Постнаука».

Окремий сегмент – філософські інтернет-проєкти, що здатні конкурувати з великими медіа,

але ж створені й підтримувані невеличкими командами з двох-трьох чи навіть однієї особи. Навіть найуспішніші з таких проєктів, що часто-густо починаються як гобі з мінімальним бюджетом, за кілька років можуть перевершувати за кількістю глядачів чи слухачів великі медіа. Сьогодні серед численних філософських проєктів на відеохостингах та сервісах подкастів є навіть «мільйонники», як-от британський ютьюб-канал «Philosophy Tube», автор(ка) якого у коротких відео щороку активніше змішує філософію з елементами костюмованого телешоу; чи канадський онлайн-журнал журнал та Youtube-канал «Academy of Ideas» (www.academyofideas.com), присвячені історії ідей. Приклад іншої ринкової позиції – подкаст «Hi-Phi Nation» (www.hiphination.org), що налічує вже п'ять сезонів. Автори створюють тривалі тематичні лекції та діалоги, з різних актуальних проблем сучасності та пропонують викладачам філософії використовувати їх у освітньому процесі. «Студенти люблять слухати подкасти, – стверджують вони, – тому наші записи – ідеальне доповнення до ваших навчальних планів. ... Ви навіть можете розробити цілу програму курсу, ґрунтуючись на наших епізодах як зачіпках для більш глибокого занурення у філософські теми».

Від середини 2010-х років ця тенденція приходить і в Україну. Впродовж короткого часу з'явилися та більш чи менш активно діяли такі проєкти як «Pastiche Project», «Вторгнення», «Культура vs Пропаганда», «Філософські етюди з Олексієм Арестовичем», «Ідеаліст медіа»; «Філософський барабан», що виходив в ефір на «Громадському радіо з 2015 року та наприкінці 2018-го нараховував понад вісімдесят тематичних зустрічей з представниками української філософії; телепрограми Назипа Хамітова, як-от «Свобода думки», «Мистецтво життя», «Нічні роздуми» та інші; персональний ютьюб-канал Андрія Баумейстера, який за кількістю відвідувачів випереджає чимало колективних проєктів у цій галузі.

В цей же час постає низка філософських проєктів, зокрема аудіовізуальних, наймолодшої генерації вітчизняної філософії, представники якої, завершивши навчання в магістратурі чи аспірантурі, шукають можливостей для самореалізації, зокрема, за межами університетів. Ютьюб-канали та подкасти можуть доповнювати головний напрямок діяльності – лекторії та майданчики неформальної освіти, як-от «Club of Creative Philosophy», «Cowo.guru», «Otium Academy», «Plato's Cave», але бувають і суто інтернет-проєктами, як-от «Wake Up Media», «In Situ», «Philosophy man».

Наостанок згадаю один з найуспішніших вітчизняних аудіо-проєктів кінця десятиліття –

«Kult: Podcast» Володимира Єрмоленка й Тетяни Огаркової, котрий за рік існування дістався 100 000 прослуховувань та увійшов до топ-50 найкращих подкастів першої професійної аудіопремії «Слушно» 2021 року.

Продовжуючи тему усної філософської традиції, зазначу ще одну тенденцію та, відповідно, ще один формат сучасного публічного філософування – публічні дискусії. Якщо філософські лекції та програми в аудіо та відео форматі, згадані у попередньому сюжеті, повертають нас від писемного до усного жанру філософування, що сягає корінням досократівської традиції, то відкриті лекції є своєрідним поверненням до сократичної традиції, головним методом якої був так званий сократичний діалог – побудова бесіди через спеціальні питання, що сприяли активізації мислення. Сучасні дискусійні філософські проекти сягають корінням традиції філософських кав'ярень (*Le café philosophique* або *Café-filo*) – відкритих неформальних філософських дискусій у кав'ярнях, чи інших публічних місцях. Джерела цієї традиції, яка формально була започаткована Марком Соте в 1992 році в Парижі, віднаходять, як зазначає Марина Препотенська, ще в античних симпосіонах (*συμπόσιον*) – застільних бесідах, описи яких зустрічаємо в діалогах Платона (насамперед у «Бенкеті»), та ще раніше – в «Одісеї» Гомера, елегіях Ксенофонта тощо (Препотенська, 2015). В Україні впродовж останніх років філософські кав'ярні створено в Києві, Одесі, Дніпрі, Львові.

Резюмуючи, погоджуся із Сергієм Грабовським у тому, що «від писання ядучих памфлетів вони (публічні інтелектуали – І.Я.) перейшли до не менш ядучих виступів у радійних та телевізійних шоу, до ведення блогів в інтернеті, до участі в різноманітних науково-пізнавальних програмах тощо (Грабовський, 2011), а отже, розглянуті форми сучасного публічного філософування є модифікаціями його більш давніх форматів.

Філософія як освіта та виховання

Найзвичніший формат побутування філософії в суспільстві – викладання її в університетах, а подекуди й у школах, ліцеях чи гімназіях, як-от у Німеччині чи Франції. Врешті-решт, хоч дехто з авторів говорить про філософію у публічній сфері як неакадемічну чи позаакадемічну (Препотенська, 2015), академічне викладання філософії широкому колові студентів також є публічною практикою, і в цьому сенсі кожен викладач певною мірою є публічним філософом. У цьому сенсі до філософії можна застосувати тезу засновника публічної соціології як академічної галузі та сфери практичної діяльності соціологів

Майкла Буравоя про те, що соціологічна освіта – як фахово орієнтована, так і призначена для інших спеціальностей – є складовою частиною публічної соціології (Богданова, 2012). Проблематика університетської філософії лежить поза межами даного дослідження, а тому становить тут інтерес лише у зв'язку з сучасною кризою державної освіти (на всіх її рівнях, від шкільної до університетської), як одним з чинників постання і стрімкого зростання запиту на позаакадемічну, неформальну освіту, зокрема, філософську (Ясна, 2015а).

Саме цей запит разом із поширенням сучасних комунікаційних технологій сприяє вибухоподібному поширенню онлайн-платформ і масових відкритих онлайн-курсів (укр. МВОК від англ. MOOC – Massive Open Online Course) з усіх галузей знання. Філософія теж активно опановує нові освітні майданчики, дедалі активніше вирушаючи зі стін університетських аудиторій у публічний простір – наразі віртуальний. Так, лише платформа «OpenCulture» (www.openculture.com) налічує сьогодні майже двісті безплатних курсів з філософії, що їх розміщують як університети, так і автономні автори. Менший вибір курсів (але всі – від відомих світових університетів) пропонує платформа «Coursera» (www.coursera.org). Безплатний курс філософії від представників Київського політехнічного університету нещодавно розміщено на українській платформі «Prometheus» (www.prometheus.org.ua).

Серед значущих офлайн-проектів в цій сфері зверну увагу на Аспен Інститут, заснований 1950 року в США, а від 2016 року представлений також в Україні. Хоча мета Інституту є суто практичною та передбачає залучення лідерів з галузей економіки, політики, культури і громадського сектору для спільної роботи над розв'язанням проблем суспільства і бізнесу, стрижнем моделі аспенівської освіти є саме філософія. Основним форматом занять є семінари з використанням сократичного діалогу, а підґрунтям для дискусій – фрагменти творів видатних мислителів минулого й сучасності від Платона й Аристотеля до Мартина Лютера Кінга та Вацлава Гавела. У цьому сенсі, як проголошено на сайті Інституту, «ймовірно, Аспен інститут став унікальним поєднанням експертних знань з ... тим, що Аристотель називав «практичною мудрістю»: раціональне обговорення і впевненість щодо цінності спільного блага» (цитуювання станом на 2021 рік).

Іншим прикладом «прищеплення» іноземного проекту на українське підґрунтя є громадська організація «Новий Акрополь» (www.newacropolis.org.ua), що діє у світі від 1957

року та в Україні від 1991 року та має на меті створення «шкіл філософії класичного зразку як найкращого інструменту виховання і освіти». Як заклад неформальної освіти філософської спрямованості, що представлений у понад 50 країнах, цей проект також є помітним взірцем сучасної публічної філософії.

Інакшу стратегію інтеграції філософії в освітній ландшафт України демонструє Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, що був фондований у Києві 1992 року як Коледж католицької теології, а від 2000 року діє як філія, знову-таки, іноземної інституції – Папського Університету св. Томи Аквінського «*Angelicum*» у Римі. Якщо інституції з попередніх прикладів однозначно позиціоновані як заклади позаакадемічної освіти, то Інститут св. Томи Аквінського окрім відкритих лекцій філософської, теологічної та релігієзнавчої спрямованості пропонує бакалаврську та магістерську освітні програми, а також має право видавати випускникам дипломи, підтвержені Папським університетом. Рух у бік інституціалізації продовжується, та у 2017/18 навчальному році Інститут оголосив старт спільного проекту із Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова з одночасним здобуттям двох дипломів: диплому Інституту св. Томи та українського диплому державного зразку НПУ Драгоманова. З іншого боку, форма навчання на всіх програмах – вечірня, що позиціонує Інститут у дещо іншому сегменті, ніж традиційні університети, підкреслюючи орієнтацію на дорослих людей, які відвідують заняття після основної роботи.

Ще один варіант освітньої моделі демонструє Києво-Могилянська бізнес-школа (КМБШ), котра, як згаданий вище Аспен Інститут, пропонує бізнес-освіту для топ-менеджерів і володарів бізнесу. На круглому столі, присвяченому філософії в публічній сфері, професор КМБШ Володимир Моренець схарактеризував аудиторію Школи як «*self made men and women*, тобто людей, які самі себе зробили. Вони самодостатні. Вони все самі у своєму бізнесі побудували, вони забезпечили своє життя» (Кебуладзе та ін., 2017, с. 10). Показово, що у вузькоспеціалізованій 21-місячній магістерській програмі, вартість якої сягає мільйону гривень, вагоме місце посідає гуманітарна складова. Один день кожного модуля (так званий «5-й день») – це день суто гуманітарних студій, що присвячені мисленню, творчості й морально-етичному стрижню управління. Згідно з офіційним сайтом програми, такий підхід «дає учасникам можливість подивитися під іншим кутом на свій бізнес та прийняти нестандартні рішення,

які можуть вивести компанію на новий рівень». Викладачами гуманітарних дисциплін КМБШ стають публічні інтелектуали різного роду – від політиків до релігійних діячів; помітну частку становлять саме філософи.

Іншого роду, але не менш значущий внесок у становлення публічного філософського дискурсу в Україні роблять проекти, організаторами яких стають здебільшого представники наймолодшої генерації вітчизняної філософії – вчорашні випускники університетів та молоді фахівці, які (і це – велика проблема всієї вітчизняної університетської освіти) мають вкрай обмежені можливості працевлаштування в академічному середовищі. Від 2013 року, коли почав діяти «Клуб творчої філософії» (за словами організатора Клубу Олександра Комарова – перший в Україні відкритий дискусійний філософський клуб (Кебуладзе та ін., 2017, с. 21)), а здебільшого у 2016-21 роки, в Україні постають близько двадцяти проєктів такого роду: регулярні курси філософської тематики у «Культурному проєкті» (від 2015), дискусійний клуб «Магелановий чован» (Львів, 2016), освітній проєкт «*Intellectuarium*» (Одеса, 2016), «*Art of Mind*» (Київ, 2017) та «*Plato's Cave*» (Київ, 2018), «*OTIUM Academy*» (Київ, 2018), дискусійний клуб «Лікей» (Київ, 2018), «*Cowoguru*» (Київ, 2018), «*N Club Philosophy*» (Київ, 2021) та інші. Додамо також лекції чи цикли лекцій знаних філософів, що їх проводять неспеціалізовані культурні простори – київські «Хармс», «*Mezzanine*», книгарня-кав'ярні «Довженко», мережа книгарень «Книгарня Є» та багато інших.

Філософія для дітей. Ще один вектор трансформації філософії в публічній сфері – розширення цільової аудиторії та досягнення нових кіл потенційних споживачів. Одне з таких кіл – дитяча й підліткова аудиторія. У багатьох країнах Західної Європи потужна філософська в гуманітарна складова інтегрована в систему ліцейської освіти як специфічного етапу між середньою та університетською освітою (Ясна, 2015b). Прикладом програми філософського курсу для німецьких учнів є підручник Марії Фюрст та Юргена Тринкса, що його переклав українською Вахтанг Кебуладзе (Фюрст, & Тринкс, 2018).

Утім, є й альтернативні проекти, зокрема міжнародна ініціатива «*Philosophy for Children*» (скорочено – P4C, www.p4c.com), що була започаткована Метью Ліпманом у 1970-х роках на ґрунті популярного на той час американського прагматизму й інструменталізму в педагогіці Джона Дьюї (Адаменко, 2013). «*Philosophy for Children*» – ще один приклад стратегії

імплементатії альтернативних освітніх методик філософської спрямованості в державну систему освіти. Є приклади застосування методики та навчальних посібників програми не лише у позашкільному та позаакадемічному просторі, а й у загальноосвітніх школах, гімназіях, коледжах у понад 60 країнах (Адаменко, 2013). Навчальні посібники для проведення занять за методикою Р4С перекладено багатьма мовами, а два вже вийшли друком українською в межах гранту Монтклерського університету США. В Україні над впровадженням методики в різні роки працювали й працюють поодинокі ініціативні групи, поміж яких Лабораторія «Філософія для школярів» при кафедрі філософії Інституту філософської освіти і науки при кафедрі філософії Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М.П. Драгоманова за керівництвом Надії Абраменко; дослідницька група «Філософія в школі» в Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського за керівництвом Тетяни Бондар; за керівництвом Юрія Наріжного в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ (див. наприклад (Наріжний, 2013)).

Є й від початку вітчизняні розробки, зокрема, методика «Філософія для дітей» та однойменний підручник Наталії Гавриш та Олени Лінник (Гавриш, Лінник, 2011). Згадаю також навчальну програму «Мудрі розмови», що її розробила Людмила Криворучка, та її курс «Філософія для підлітків» – синтез елементів методики «Philosophy for Children» та методу навчання через спільне вирішення дослідницьких проблем (Problem based learning) – що проходив у освітньому просторі «Культурний проєкт».

В цьому шерезі також Інститут практичної філософії та проєкт філософського консультування Оскара Бреніф'є, що від початку був орієнтований саме на роботу з дитячими аудиторіями, однак давно порушив межі суто дитячого, а отже, далі буде розглянутий окремо.

Наостанок зверну увагу на паралельний процес: поруч із тим, як філософія опановує позауніверситетські освітні та дискусійні майданчики, розпочинається процес визнання публічного філософування у фаховому середовищі. Створюються відповідні комітети й товариства, як-от Комітет із публічної філософії Американської Філософської Асоціації (www.apaonline.org), створений 2008 року), Центр публічної філософії в Каліфорнійському університеті в Санта-Крузе (publicphilosophy.ucsc.edu, США, 2015) та інші. Університети започатковують філософські спеціалізації з публічної філософії – так само, як кількома роками раніше почали з'являтися програми

з публічної історії, публічної соціології, публічної теології тощо (Ясна, 2017). У 2017 році Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова анонсував першу магістерську програму цього напрямку – «Філософська публіцистика, філософське мистецтво та арт-терапія». 2018 року магістерська програма «Прикладна філософія» стартувала на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Висновки

Обсяг статті не дає можливості розглянути всі форми сучасного публічного філософського дискурсу, що їх було виокремлено у вступі. Тому в цій першій частині я обмежилася трьома з них, розглянувши сучасне філософування в публічній сфері як літературу і медіа, як усне мовлення й діалог та як освіту і виховання. Звісно, згадані тут філософські проєкти – лише верхівка айсбергу сучасної філософії в публічній сфері, тим паче, ледь не щодня кількість цікавих ініціатив зростає як у світі, так і в Україні. Але й такий побіжний огляд дає змогу помітити певні закономірності процесу, що відбувається.

Так, розглянуті форми сучасного публічного філософського дискурсу попри удавану новизну є модифікаціями класичних форм філософування. Зв'язок філософії з літературою є найбільш наочним, бо від доби античності філософія говорила саме через тексти. Сьогодні вона постає як художня та науково-популярна література від популярних версій історії філософії та популярних філософських журналів до філософського роману, есеїстики, афоризмів та навіть коміксів і таких сучасних текстово-візуальних інтернет-жанрів як постери й демомотиватори. Показово, що йдеться не лише про монологічний процес «споживання» читачами текстів, що їх створюють професійні філософи, а й про долучення до такої форми філософської творчості широкого загалу нефаківців.

Суміжна тенденція – виникнення в останні роки великої кількості аудіовізуальних філософських проєктів, таких, як теле- та радіопроекти, ютуб-канали та подкасти. Знову-таки: такі нібито сучасні технологічні форми публічного філософського дискурсу, як інтернет-постери й демомотиватори, виявляються нащадками афоризмів, котрі знову-таки сягають корінням античної філософії. Важливою ознакою цієї форми публічного філософського дискурсу також є його діалогічність: сучасні технології надають рівні можливості як знаним представникам академічної філософії, так і аматорам (котрі, що показово, часто-густо здобувають більше публічне визнання, аніж професійні

філософи). Ще один нібито сучасний феномен філософських кав'ярень також виявляє органічну спільність із давнішими філософськими традиціями та повертає філософію до її споконвічного діалогічного способу існування, який у попередні історичні періоди втілювався в античних філософських прогулянках, бенкетах і симпосіонах, літературних салонах доби Просвіти тощо.

Вищесказане дає підстави для низки висновків:

1. За умов кризи освіти, насамперед університетської, з одного боку, та розвитку засобів комунікації, з іншого, філософія відшукує нові майданчики та форми існування в позаакадемічному середовищі, де вона опановує нові формати мовлення й форми існування.

2. Ці форми публічного філософського дискурсу, попри удавану новизну, за прискіпливого розгляду виявляють схожість із класичними формами філософування та, фактично, є їхніми сучасними модифікаціями. Це дає підстави стверджувати, що залученість у публічний дискурс є радше іманентною рисою

філософії як такої, ніж специфічною тенденцією сьогодення.

3. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і медіа не лише сприяє виникненню нових сучасних форматів філософування, а й зумовлює своєрідне відродження початкових усних, вербальних, діалогічних форм філософії.

4. Відбувається перехід від монологічного формату, коли філософ звертається до слухачів та читачів зі сторінок книг, екранів телевізорів чи радіодинаміків та університетських кафедр, до комунікативної, діалогічної (та навіть полілогічної) моделі, що корелює зі специфікою сучасного мережевого, медійного суспільства.

У другій частині статті я проілюструю ці висновки прикладами інших форм сучасного публічного філософського дискурсу, розглянувши, як філософія задовольняє суспільний запит на експертну думку та роз'яснення, духовну практику й терапію, дозвілля та розвагу. Okремо буде проаналізовано тенденцію «філософізації» повсякденної культури як проникнення елементів філософського дискурсу в повсякденний побут та мову.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Адаменко Н. Світові практики методики викладання філософії: історія та сучасний стан. Вісник Інституту розвитку дитини. 2013. № 28. С. 5–11.

Бабина Л. Об особенностях демотиватора как полимодального текста. Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2013. № 2. С. 28–33.

Баумейстер А. Вступ до філософських студій, або інтелектуальні подорожі до країни Філософії. Мала академія Наук України, 2017.

Богданова О. Якою є, може та має бути публічна соціологія в Україні? Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2012. № 3. С. 205–209.

Брагіна Н. «Демотиваторы со смыслом» и наивные толкования. О соотношении вербального и визуального. Антропологический форум. 2014. № 21.

Бугаева И. Демотиваторы как новый жанр в интернет-коммуникации: жанровые признаки, функции, структура, стилистика. Style. 2011. № 10. С. 147–158.

Гавриш Н., Лінник О. Цікава філософія для дітей: методичний посібник для творчих педагогів і батьків дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Київ: Шкільний світ, 2011.

Гесле В., Нора К. Кав'ярня мертвих філософів. Філософське листування для дітей та дорослих. Київ: Новий Акрополь, 2019.

Грабовський С. Українські публічні інтелектуали: лихо з розуму? Справжня вартя. 13.11.2011.

Грабовський С. Чи потрібні Україні публічні інтелектуали? День. 05.06.2015.

Гордер Ю. Світ Софії. Роман про історію філософії. Київ: Літопис, 2019.

Ільїна Г. Літературні жанри і форми філософських текстів. Гілея. 2016. Т. 115, № 12. С. 278–281.

Кебуладзе В., Богачов А. та ін. Філософія в публічному просторі: між академічністю і популярністю. Круглий стіл «Філософської думки». Філософська думка. 2017. № 1. С. 6–27.

Лиотар Ж.-П. *Anima minima*. // : Эстетическое бессознательное. Edited by Жак Рансьер. Москва: Machina, 2004. С. 83–101.

Лютый Т. Пригоди філософських ідей Західного світу. Київ: Темпора, 2021.

Наріжний Ю. Чи будуть діти в Україні навчатись філософії в школі? Постметодика. 2013. № 6(115). С. 95–114.

Препотенська М. Позаінституційний філософський діалог в урбоспросторі: safe-filo. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2015. № 2. С. 81–88.

Семенец О. Публічна історія у фаховій журналістській освіті (на прикладі міста Запоріжжя). Наукові записки Інституту журналістики. 2018. № 2 (71). С. 21–31.

Фюрст М., Тринкс Ю. Філософія. Київ: Дух і літера; Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018.

Ясна І. Public turn: філософія в публічному просторі. Філософська думка. 2017. № 1. С. 28–41.

- Ясна І. Аналітичний звіт про круглий стіл «Ребрендинг філософії: від університету до ліцею». Освітня політика: портал громадських експертів, 2015b-07-08.
- Ясна І. Перший Всеукраїнський конкурс філософських стартапів. Філософська думка. 2019. № 1. С. 40–59.
- Ясна І. Чи потрібен «ребрендинг» українській філософії? Філософська думка. 2015a. № 6. С. 23–39.
- Adler M. Aristotle for Everybody: Difficult Thought Made Easy. New York: Touchstone, 1997.
- Colls T. Philosophy under fire. BBC News. 17.09.2010.
- Dupré B. 50 ideas you really need to know. Philosophy. London: Quercus, 2014.
- Durant W. The Story of Philosophy: The Lives and Opinions of the Greater Philosophers. Simon & Schuster, 1926.
- Lee S., Cohen E. Is Public Philosophy Possible? International Journal of Applied Philosophy. 2008. T. 22, № 1. С. 13–18. DOI: <http://doi.org/10.5840/ijap20082212>.
- Littmann G. Writing Philosophy for the Public is a Moral Obligation. Essays in Philosophy. 2014. T. 15, № 1. DOI: <http://doi.org/10.7710/1526-0569.1492>.
- Loewer B., Law S., Baggini J. 30-second philosophies. The 50 most thought-provoking philosophies, each explained in half a minute. New York: Metro Books, 2009.
- Morris T. V. Philosophy for dummies. Foster City, Calif., Great Britain: IDG Books Worldwide, 1999.
- Panza C., Potthast A. Ethics for dummies. Hoboken, N.J.: Wiley, 2010.
- Patton M. F., Cannon K. The cartoon introduction to philosophy. First edition. New York: Hill and Wang a division of Farrar Straus and Giroux, 2015.
- Russell B. A History of Western Philosophy. Simon & Schuster, 1945.
- Sandel M. J. Public Philosophy. Essays on Morality in Politics. Harvard: Harvard University Press, 2006.
- Stevenson J. Complete Idiot's Guide to Philosophy. 1st ed., 1997.
- van Lente F., Dunlavy R. Action philosophers! Brooklyn NY: Evil Twin. Comics, 2006.
- Zegarelli M. Logic for dummies. Hoboken, N.J.: Wiley, 2007.

REFERENCES

- Adamenko, N. (2013). Svitovi praktyky metodyky vykladannia filosofii: istoriia ta suchasnyi stan [World practices in the methodology of teaching philosophy: history and current state]. Visnyk Instytutu rozvytku dytyny, 28, 5–11.
- Adler, M. (1997). Aristotle for Everybody: Difficult Thought Made Easy. New York: Touchstone.
- Babyna, L. (2013). Ob osobennostiakh demotyvatora kak polymodalnogo teksta [On features of demotivators as polymodal text]. Fylolohycheskye nauky. Voprosy teoryy y praktyky, 2, 28–33.
- Baumeister, A. (2017). Vstup do filosofskykh studii, abo intelektualni podorozhi do krainy Filosofii [Introduction to philosophical studies, or intellectual travels to the country of Philosophy]. Mala akademiia Nauk Ukrainy.
- Bohdanova, O. (2012). Yakoiu ye, mozhe ta maie buty publichna sotsiologhiia v Ukraini? [What is, can and should be public sociology in Ukraine?]. Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh, 3, 205–209.
- Brahina, N. (2014). «Demotivatory so smyslom» i naivnyye tolkovaniya. O sootnoshenii verbal'nogo i vizual'nogo [«Meaningful Demotivators» and naive interpretations. On the relationship between verbal and visual]. Antropolohycheskyi forum, 21.
- Bugayeva, I. (2011). Demotivatory kak novyy zhanr v internet-kommunikatsii: zhanrovyye priznaki, funktsii, struktura, stilistika [Demotivators as a new genre in Internet communication: genre features, functions, structure, stylistics]. Style, 10, 147–158.
- Colls, T. (2010, Sept. 17). Philosophy under fire. BBC News.
- Dupré, B. (2014). 50 ideas you really need to know. Philosophy. London: Quercus.
- Durant, W. (1926). The Story of Philosophy: The Lives and Opinions of the Greater Philosophers. Simon & Schuster.
- Fürst, M., & Trinks, J. (2018). Filosofiya [Philosophie]. Kyiv: Dukh i litera; Instytut relihiynykh nauk sv. Tomy Akvins'koho.
- Gorder, Yu. (2019). Svit Sofiyi. Roman pro istoriyu filosofiyi. Kyiv: Litopys.
- Havrysh, N., & Linnyk, O. (2011). Tsikava filosofiya dlya ditey: metodychnyy posibnyk dlya tvorchykh pedahohiv i bat'kiv ditey doskil'noho y molodshoho shkil'noho viku [An interesting philosophy for children: a guide for creative teachers and parents of preschool and primary school children]. Kyiv: Shkil'nyy svit.
- Hesle, V., & Nora, K. (2019). Kav'yarnya mertvykh filosofiv. Filosofs'ke lystuvannya dlya ditey ta doroslykh [Dead Philosophers' Cafe: An Exchange of Letters for Children and Adults]. Kyiv: Novyy Akropol'.
- Hrabovs'kyi, S. (2011, Nov. 13). Ukrayins'ki publichni intelektualy: lykho z rozumu? [Ukrainian public intellectuals: a mind disaster?]. Spravzhnya varta.
- Hrabovs'kyi, S. (2015, Jun. 5). Chy potrebni Ukrayini publichni intelektualy? [Does Ukraine need public intellectuals?]. Den'.
- Il'yina H. (2016). Literaturni zhanry i formy filosofs'kykh tekstiv [Literal form of philosophical works]. Hileya, 115(12), 278–281.
- Kebuladze, V., Bohachov, A. (2017). Filosofiya v publichnomu prostori: mizh akademichnyu i populyarnisty. Kruhlyy stil «Filosofs'koyi dumky» [Philosophy in the public space: Between academicity and popularity. Round table discussion of “Filosofska Dumka”]. Filosofs'ka dumka, 1, 6–27.
- Lee, S., & Cohen, E. (2008). Is Public Philosophy Possible? International Journal of Applied Philosophy, 22(1), 13–18. DOI: <http://doi.org/10.5840/ijap20082212>.

- Lente, van, F., & Dunlavey, R. (2006). *Action philosophers!* Brooklyn NY: Evil Twin Comics.
- Littmann, G. (2014). Writing Philosophy for the Public is a Moral Obligation. *Essays in Philosophy*, 15(1). DOI: <http://doi.org/10.7710/1526-0569.1492>.
- Loewer, B., Law, S., & Baggini, J. (2009). *30-second philosophies. The 50 most thought-provoking philosophies, each explained in half a minute.* New York: Metro Books.
- Lyotard, J.-P. (2004). *Anima minima.* In: J. Rancière (Ed.), *L'Inconscient esthétique.* Moscow: Machina (Critical Library), 83–101.
- Lyutyty, T. (2021). *Pryhody filosofov'kykh idey Zakhidnoho svitu [The adventures of philosophical ideas of the Western world].* Kyiv: Tempora.
- Morris, T. V. (1999). *Philosophy for dummies.* Foster City, Calif., Great Britain: IDG Books Worldwide.
- Narizhnyy, Yu. (2013). Chy budut' dity v Ukraini navchatys' filosofiyi v shkoli? [Will children in Ukraine study philosophy at school?]. *Postmetodyka*, 6(115), 95–114.
- Panza, C., & Potthast, A. (2010). *Ethics for dummies.* Hoboken, N.J.: Wiley.
- Patton, M. F., & Cannon, K. (2015). *The cartoon introduction to philosophy.* First edition. New York: Hill and Wang a division of Farrar Straus and Giroux.
- Prepotens'ka, M. (2015). Pozainstytutsiynny filosofov'kyy dialoh v urboprostorii: cafe-filo [Offinstitutional dialogue in urban space: cafe-filo]. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyyivs'kyy politekhnichnyy instytut».* Seriya: Filosofiya. Psykholohiya. Pedahohika, 2, 81–88.
- Russell, B. (1945). *A History of Western Philosophy.* Simon & Schuster.
- Sandel, M. J. (2006). *Public Philosophy. Essays on Morality in Politics.* Harvard: Harvard University Press.
- Semenets, O. (2018). Publichna istoriya u fakhoviy zhurnalist's'kiy osviti (na prykladi mista Zaporizhzhya) [Public History in Professional Journalism Training (on the Example of Zaporizhzhia City)]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, 2 (71), 21–31.
- Stevenson, J. (1997). *Complete Idiot's Guide to Philosophy.* 1st ed.
- Yasna, I. (2015a). Chy potriben «rebrandyng» ukrayins'kiy filosofiyi? [Does Ukrainian philosophy need a "rebranding"?]. *Filosofov'ka dumka*, 6, 23–39.
- Yasna, I. (2015b, Jul. 8). Analitichnyy zvit pro kruhlyy stil «Rebrandyng filosofiyi: vid universytetu do litseyu» [Analytical report on the round table «Rebranding of philosophy: from university to lyceum»]. *Osvitnya polityka: portal hromads'kykh ekspertiv.*
- Yasna, I. (2017). Public turn: filosofiya v publichnomu prostori [The “public turn” and philosophy in the public space]. *Filosofov'ka dumka*, 1, 28–41.
- Yasna, I. (2019). Pershyy Vseukrayins'kyy konkurs filosofov'kykh startapiv [The First All-Ukrainian Contest of Philosophical Start-ups]. *Filosofov'ka dumka*, 1, 40–59.
- Zegarelli, M. (2007). *Logic for dummies.* Hoboken, N.J.: Wiley.

Yasna Ilami

Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0003-2023-9732>, ilami.yasna@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 29.11.2021

Схвалено до друку / Accepted: 30.12.2021